

POLOŽAJ STARIJIH PRISILNIH MIGRANATA U SRBIJI

Vesna LUKIĆ*

U radu se razmatra odnos između starenja i migracija, sa fokusom na starije prisilne migrante. U prvom delu sagledavaju se posledice migracione istorije na različite aspekte starenja migranata, uz diskusiju tipologija starijih međunarodnih migranata. Posebna pažnja posvećena je starijim licima u populaciji prisilnih migranata, kod kojih su zdravstvene, ekonomske i socijalne teškoće često izraženije. U drugom delu, na osnovu dodatno obrađenih rezultata Popisa 2011. godine, analizirane su odabrane socio-demografske karakteristike starijih prisilnih migranata iz bivših republika SFRJ, sa ciljem da se istraže razlike u odnosu na domicilno starije stanovništvo i ukaže na izazove sa kojima se ova grupa migranata suočava. Rezultati ukazuju da su stariji prisilni migranti u Srbiji relativno malobrojna, ali ugrožena populacija. Proces starenja starijih, prisutan kod domicilnog stanovništva, još uvek nije zahvatio prisilne migrante. Međutim, izbegništvo daje specifičan pečat društvenim aspektima starenja ovih lica, ukazujući, između ostalog, na negativnu socijalnu selekciju i visoku potrebu za finansijskom podrškom.

Ključne reči: izbeglice, prisilna migracija, stari, popis, Srbija

Uvod

Stariji migranti sve su više u fokusu kako demografa, tako i istraživača u drugim disciplinama, ponajviše usled izvesnosti porasta ove populacije u razvijenim zapadnoevropskim zemljama, koje su već suočene sa ubrzanim procesom starenja stanovništva. Ciljne grupe ovih proučavanja, bilo da je reč o prisilnoj ili dobrovoljnoj migraciji, čine lica koja se preseljavaju u starijem dobu (uključujući i povratnu migraciju) ali i migranti koji su doživeli starost u zemlji imigracije. Unutrašnje migracije lica u starijem dobu (varijabilnost, determinante i posledice migracionih odluka, promene migracionih putanja, trendovi i intenzitet migracija u budućnosti) u većoj meri su predmet proučavanja istraživača iz SAD-a, dok su stariji imigranti naročito u fokusu autora iz evropskih zemalja. Do pomenutog povećanja broja starijih imigranata u razvijenim zapadnoevropskim zemljama došlo je kako zbog spajanja porodica, tako i zbog toga što

* Centar za demografska istraživanja Instituta društvenih nauka, Beograd.

značajan broj ovih lica, suprotno opštim očekivanjima, po penzionisanju nije napustio niti planira da napusti zemlju destinacije (White, 2006; Bolzman et al., 2006). Projekcije Zavoda za statistiku Regiona Severne Rajne-Vestfalije ukazuju na očekivano intenziviranje procesa starenja imigranata u Evropi, te činjenicu da će se broj starijih migranata povećati sa 7 miliona u 2008. na 15 miliona u 2015. (Ruspini, 2009). Istraživači ističu da će "do 2020. njihovo najstarije dete, rođeno oko 1960, dostići doba za penzionisanje i menjati prirodu gerontoloških potreba" (White, 2006: 1298).

Prilikom proučavanja starijih migranata, poseban problem predstavlja nedostatak podataka, te se u dosadašnjim istraživanjima autori mahom nisu rukovodili preovlađujućim ili grupama starijih migranata značajnim za socijalnu zaštitu, već vidljivim migracionim grupama za koje su bili dostupni podaci (Warnes, Williams, 2006). Stoga se veliki broj istraživača slaže da postoji potreba za brojnijim i raznovrsnijim istraživanjima različitih grupa starijih migranata i razlika u njihovom iskustvu starenja (White, 2006; Warnes, Williams, 2006; Bolzman et al., 2006).

Posledice migracije odražavaju se na fizičke, psihološke i društvene aspekte starenja migranata (Mc Donald, 2011). U kontekstu potreba starijih migranata i njihove uključenosti u društvo, ali i uticaja na promenu broja i strukture stanovništva u zemlji i regionu destinacije, nije svejedno da li su ova lica migrirala u poznom dobu ili ostarila u zemlji imigracije, dok su jednako važni i razlozi same migracije (prisilna, spajanje porodice, povratna u zemlju porekla ili preseljenje u drugu zemlju sa povoljnijom klimom po penzionisanju). Ranjivost/osetljivost starijih migranata upravo zavisi od njihove migracione istorije, sa kojom je u neposrednoj vezi zakonski status u zemlji destinacije. U svetlu novih izazova, sve veći broj autora diskutuje potrebu za usvajanjem zdravstvenih i socijalnih politika usmerenih ka starijim migrantima (Warnes et al., 2004; White, 2006; Torres, 2006; Ruspini, 2009). Da li stariji prisilni migranti imaju potrebu za specifičnim uslugama socijalne i zdravstvene zaštite u odnosu na lokalno starije stanovništvo, u najvećoj meri zavisi od karakteristika samih starijih migranata (kulturološke, jezičke, etničke razlike) i njihovog migracionog iskustva, pri čemu je razvoj servisa koji su im namenjeni prilagođen prostornom razmeštaju starijih migranata. Iako još uvek malobrojne, neke države i lokalne zajednice su prepoznale potrebu za servisima namenjenim starijim migrantima (Kessely, 2002; Warnes, Williams, 2006).

Polazeći od njihovih osobnosti, Entoni Vorns sa saradnicima daje tipologiju starijih međunarodnih migranata, koja se oslanja na potrebe za podrškom, negom i lečenjem ove populacije u Evropi. Evaluacija je data u odnosu na starije lokalno stanovništvo, za koje se smatra da ima veće

potrebe ovog tipa u odnosu na druge starosne grupe autohtonih. Ova tipologija obuhvatila je četiri grupe starijih među narodnih migranata: starije evropske radne migrante, starijene-evropske radne migrante, porodične migrante penzionere imigrante penzionere (Warnes et al. 2004). U Srbiji, na potrebu za društvenom akcijom sa fokusom na migrante penzionere ukazuje Predojević-Despić (2010). Prilikom razmatranja uticaja različitih migracionih istorija pojedinih grupa starijih migranata na njihove potrebe i prava, a u kontekstu socijalnog osiguranja, pomenutoj tipologiji Vornsa, Dvajer i Papadimitrou dodaju i petu grupu migranata – starije prisilne migrante (izbeglice i tražioci azila), uočavajući nužnost razmatranja i ove specifične grupe lica. Njihovu potrebu za finansijskom podrškom definišu kao veoma visoku nezavisno od pola (Dwyer, Papadimitriou, 2006).

Starenje u kontekstu prisilne migracije

Neke grupe starijih migranata, kao što su prisilni, spadaju u posebno osetljive/ranjive populacije. Stepenn ranjivosti zavisi od demografskih, zdravstvenih i socio-ekonomskih karakteristika i uslova života ovih lica. Naročito je teška situacija starijih prisilnih migranata koji žive sami, ali i onih u produženom izbeglištvu,¹ koji duži vremenski period borave u nužnom smeštaju ili u kolektivnim centrima, imajući u vidu da se loši stambeni uslovi odražavaju na njihovo fizičko i psihičko zdravlje.

Ističući potrebu za brojnijim proučavanjima starih lica u populaciji izbeglica, Hazidimitrou navodi da su starije izbeglice, s obzirom na njihov relativno mali broj, ređe u fokusu kako istraživača, tako i donosilaca odluka iako su u razvijenim zemljama među najsiromašnijim i socijalno isključenim grupama (Hatzidimitriadou, 2010). Prema podacima UNHCR-a, udeo lica starijih od 60 godina u populaciji izbeglica, ne uključujući razvijene zemlje, konstantno je iznosio 4% ili 5% u periodu 2003-2013 (UNHCR, 2013). Međutim, dok je udeo izbeglica koji imaju 60 i više godina samo do pet odsto u ostatku glavnih područja pod zaštitom Ujedinjenih nacija, u Evropi je ovaj udeo značajan (18%) (UNHCR, 2004).

Imajući u vidu da starosno-polna struktura izbeglica umnogome utiče na prioritete politika UNHCR-a, potreba za specifičnom politikom UNHCR-a prema starijim izbeglicama naglašena je od 2000. godine, kako bi se uvažile njihove potrebe, ali i potencijal. Neophodnost specifične politike, naročito kada su u pitanju starije žene izbeglice, obrazlaže se činjenicom

¹ UNHCR je 2008. godine Republiku Srbiju uvrstio među pet zemalja u svetu sa produženom izbegličkom situacijom, čije rešavanje zahteva zajedničku akciju i saradnju zemalja u regionu (UNHCR, 2008).

da su one usled dužeg očekivanog trajanja života najčešće brojnije u starosnim grupama iznad 60 godina. Aktivnosti organizovane od strane UNHCR-a u regionima sa populacijom pogođenom starenjem stanovništva, među kojima je i bivša SFRJ, ukazale su na potrebu za statističkim praćenjem starijih izbeglica. Starosna granica od 60 godina za potrebe ove statistike, a u funkciji odgovarajućih programa, određena je u skladu sa definicijom starih lica Svetske zdravstvene organizacije (UNHCR, 2001), iako se "prag starosti" može različito doživljavati u raznim kulturama. Kada je reč o izbeglicama, nalazi pojedinih istraživanja ukazuju da je starosna granica od 50 ili 55 godina adekvatnija za određivanje kontingenta starijih, imajući u vidu da ova lica mogu u ranijoj životnoj dobi osećati fizičke ili psihičke posledice prisilne migracije (Connelly et al., 2006).

Posmatrano sa aspekta integracije, stariji prisilni migranti teže započinju novi život u zemlji destinacije u odnosu na mlađu populaciju. Takođe, mogu biti više vezani za zemlju porekla i imati snažniju želju za povratkom ukoliko i kada se za to stvore okolnosti. Mnoge starije izbeglice imaju osećaj "starenja na pogrešnom mestu" (Hugman et al., 2004). Na osnovu iskustava iz prakse, kao najveći izazovi sa kojima se suočava većina izbeglica, naročito oni stariji, izdvojeni su: socijalna dezintegracija (gubitak formalnih ili neformalnih sistema socijalne podrške), negativna socijalna selekcija i hronična zavisnost. Navedeni problemi često su složeniji ili se javljaju udruženi u slučaju starijih izbeglica (UNHCR, 2000). "Biti star u izbeglištvu dvostruki je hendikep, zbog objedinjavanja negativnih efekata dva složena socijalna fenomena, starosti i izbeglištvu" (Kotal i dr., 1998: 18). Prisilne okolnosti migracije odražavaju se na fizičko i mentalno zdravlje migranata u kasnijim godinama, te stariji prisilni migranti, kao i drugi stariji imigranti, često imaju niži kvalitet života u odnosu na većinsku populaciju starijih lica (Bolzman, 2014), nazvan "sindromom iscrpljenog migranta" (Bollini, Siem, 1995). Pored zdravstvenih, stariji prisilni migranti često imaju socijalne i ekonomske poteškoće. Reč je o dvostruko ugroženoj, socijalno ranjivoj grupi, u riziku od siromaštva, što se povratno odražava na njihovo zdravstveno stanje. Istraživanja pokazuju da pružaoci usluga i donosioci odluka imaju oskudna saznanja o ovoj populaciji kada su u pitanju posledice potisnutog traumatičnog izbegličkog iskustva po zdravlje, pri čemu se njihovo viđenje glavnih problema starijih prisilnih migranata često razlikuje od viđenja same ove populacije (Comley, 1998; HAI, 2000: 2). Međunarodna organizacija za pomoć starijim licima (HAI) u studiji posvećenoj ovoj populaciji, pogođenoj katastrofama ili u uslovima humanitarne krize, obuhvatila je i izbeglice iz Bosne i Hercegovine. Zaključak je da su se konsultacije, inkluzija i osnaživanje kroz partnerstvo nametnuli kao primeri dobre prakse za zajedničke probleme starijih

prisilnih migranata – nevidljivost, isključenost i siromaštvo – pri čemu su u intervjuima ova lica prioritet dala prihodima u odnosu na napuštenost (HAI, 2000:2).

Navedene specifičnosti ove starije populacije uticale su na ideju rada, naročito imajući u vidu da je tokom ratova 1990-ih na prostoru bivše SFRJ Srbija primila veliki broj izbeglica. Takođe, dok se u inostranoj literaturi istraživanja o starijim prisilnim migrantima mahom odnose na posledice prisilne migracije po fizičko i mentalno zdravlje ili su zasnovana na narativnom pristupu i tretiraju proces adaptacije ovih lica na novu sredinu i intergeneracijske odnose, istraživanja o starijim prisilnim migrantima u Srbiji su generalno retka (Ljubičić, 2014).

Najveći broj starijih izbeglica tokom vremena stekao je državljanstvo Republike Srbije, čime su mogućnosti istraživanja ovog stanovništva na osnovu statističkih podataka onemogućene. Problem malobrojnosti studija o bivšoj izbegličkoj populaciji, zbog toga što se nakon zakonske integracije ne vodi posebna statistika o ovim licima, prepoznat je u literaturi (Allen, Li Rosi, 2010; UNHCR, 2010). U ovom radu, analiza odabranih socio-demografskih karakteristika starijih prisilnih migranata iz bivših republika SFRJ izvršena je sa ciljem da se istraže razlike u odnosu na domicilno starije stanovništvo Srbije i ukaže na osnovne karakteristike ove subpopulacije i probleme sa kojima se ona suočava. Rezultati su interpretirani u kontekstu dosadašnjih saznanja o odnosu prisilnih migracija i starenja, te relevantnog nacionalnog zakonskog i strateškog okvira.

Metodološka objašnjenja

Podaci o starosnoj strukturi prisilnih migranata (izbeglica i ratom ugroženih lica) dostupni su na osnovu rezultata Popisa izbeglica u Srbiji 1996, 2001. i 2005. Međutim, različite klasifikacije starijih lica u rezultatima ovih popisa (lica stara 60 odnosno 65 godina i više) otežavaju međusobno poređenje. Najveći broj lica starih 65 i više godina registrovan je u Popisu izbeglica 1996. (75.625 ili 12,2%) (UNHCR, 1997). Popisi izbeglica 2001. odnosno 2005. pokazali su da je u Srbiji bilo 74.230 (25,9%), odnosno 26.925 (19,9%) izbeglica starijih od 60 godina (UNHCR, 2002; 2007). Prema Komesarijatu za izbeglice i migracije, u 2011. godini, udeo lica starijih od 65 godina u populaciji izbeglica iznosio je 30,4% (Vlada Republike Srbije, 2012).

Podaci korišćeni u ovom radu obuhvatili su kontingent prisilnih migranata starih 65 i više godina, koji je izveden iz prethodno definisanog većeg kontingenta "izbeglica". Radi dobijanja što potpunijih rezultata o izbeglicama iz bivših republika SFRJ, prilikom obrade podataka Popisa 2011. u Republičkom zavodu za statistiku uključeno je dopunsko obeležje

za stanovništvo pod nazivom "izbeglice". Ovo obeležje obuhvatilo je lica koja su izbegla u Republiku Srbiju iz bivših republika SFRJ u periodu 1991–2002. i koja su kao glavni razlog doseljenja navela "prinudno preseljenje". Takođe, obuhvaćeni su i članovi njihovih porodica koji su izbegli u istovremeno, ali su kao razlog dolaska naveli "porodični razlog", kao i deca rođena u Republici Srbiji čiji je jedan od roditelja prisilni migrant. Ovako postavljen koncept izbeglice, koji obuhvata i period nakon potpisivanja Dejtonskog sporazuma, zasnivase na činjenici da ni prilikom popisivanja izbeglica od strane Komesarijata za izbeglice Republike Srbije 1996, 2001 i 2005. vremenski okvir nije bio jedan od faktora za odobravanje izbegličkog statusa, te na potrebi za uporedivošću podataka Popisa 2011. i Popisa 2002, u kome je primenjen isti koncept. Konceptu ovog dopunskog obeležja doprinela je i činjenica da ima lica koja se radije izjašnjavaju za porodični razlog preseljenja nego za prisilni, što je indikovano i prilikom Popisa 2002. (Lukić, 2015).

Dodatno obrađeni podaci Popisa 2011. omogućavaju identifikaciju kontingenta starijih prisilnih migranata sa prostora bivših republika SFRJ na osnovu pitanja o mestu i godini rođenja lica, godini dolaska, državi u kojoj je lice živelo i razlozima doseljenja. Imajući u vidu visoku stopu naturalizacije, usku definiciju izbeglog lica prema Konvenciji Ujedinjenih nacija i složenost razlikovanja prisilnog od dobrovoljnog migranta, u radu se koristi termin prisilni migrant, kako bismo naglasili da kategorija koja je predmet istraživanja nije definisana na osnovu formalnog izbegličkog statusa. Poređenja odabranih socio-demografskih karakteristika starijih prisilnih migranata izvršena su u odnosu na starije domicilno stanovništvo, koje u radu podrazumeva stanovništvo Srbije bez prisilnih migranata.

Treba istaći da podaci o ukupnom broju stanovnika prema popisima 2002. i 2011. nisu u potpunosti međusobno uporedivi (Nikitović i dr, 2015), što se može neznatno odraziti na poređenje udela prisilnih migranata u ukupnom stanovništvu Srbije. Naime, ako se u obzir uzme razlika između ova dva popisa u konceptu po kojem se tretiraju interno raseljena lica, te bojkot Popisa 2011. od strane stanovništva albanske nacionalnosti u opštinama na jugu Srbije, proizlazi da bi udeo prisilnih migranata u ukupnom stanovništvu umesto 3,9% mogao da bude najviše 4,1%.

Rezultati

Za razliku od ekonomskih migranata, koji su pretežno lica u najvitalnijem životnom dobu, u slučaju prisilnih migranata, najčešće, cele porodice ili veći broj članova jedne porodice napušta državu porekla (Lukić, Nikitović, 2004). Stoga su i strukture ovih populacija značajno različite. Kako navodi Gold, razlika u strukturama imigrantskih i izbegličkih tokova

posledica je činjenice da "izbeglička populacija uključuje mnoge osobe koje ne bi napustile svoj dom dobrovoljno" (Gold, 1989: 17).

Broj i prostorni razmeštaj starijih prisilnih migranata

Popisom stanovništva 2011. u Republici Srbiji, registrovano je 37.199 prisilnih migranata starih 65 ili više godina poreklom iz bivših republika SFRJ.² Gotovo svi su izbegli iz Hrvatske (24.726) odnosno Bosne i Hercegovine (11.854), dok je broj prisilnih migranata iz drugih republika zanemarljiv (619). Ovakav brojčani odnos odraz je distribucije ukupnog broja prisilnih migranata prema poreklu registrovanih u Popisu 2011, gde je gotovo dve trećine izbeglo iz Hrvatske (162.721), a jedna trećina iz Bosne i Hercegovine (82.598). Takođe, prostorni razmeštaj starijih prisilnih migranata po regionima posledica je specifičnog prostornog razmeštaja ukupne populacije prisilnih migranata, koja je koncentrisana u regionima Beograda i Vojvodine (tabela 1). Nasuprot tome, najveći broj starijeg domicilnog stanovništva nastanjen je u regionu Šumadije i zapadne Srbije, a potom u regionu Vojvodine. Opštine sa najvećim brojem starijih prisilnih migranata (preko 1.000) su: Novi Sad, Zemun, Novi Beograd, Indija, Stara Pazova, Čukarica, Palilula, Sombor, Ruma i Šid. Udeo starijih lica u ukupnom broju prisilnih migranata kreće se od 13% u Beogradskom regionu do 13,7% u regionu južne i istočne Srbije. Razlike u udelu starijih lica u ukupnoj populaciji izraženije su ako se posmatra domicilno stanovništvo – od 16,6% u Regionu Beograda odnosno Vojvodine do 19,4% u Regionu južne i istočne Srbije.

Tabela 1.

Broj prisilnih migranata poreklom iz bivših republika SFRJ, po regionima, Popis 2011.

	Republika Srbija	Beogradski region	Region Vojvodine	Region Šumadije i zapadne Srbije	Region južne i istočne Srbije
Ukupno					
Svega	277890	91663	142600	29942	13685
Muškarci	137098	44876	70506	14695	7021
Žene	140792	46787	72094	15247	6664
Stari 65 i više godina					
Svega	37199	11960	19386	3981	1872
Muškarci	16213	5315	8217	1772	909
Žene	20986	6645	11169	2209	963

Izvor: Dodatna obrada rezultata Popisa 2011.

² Od ovog broja 407 lica (1,1%) se izjasnilo za porodični razlog doseljenja u Srbiju.

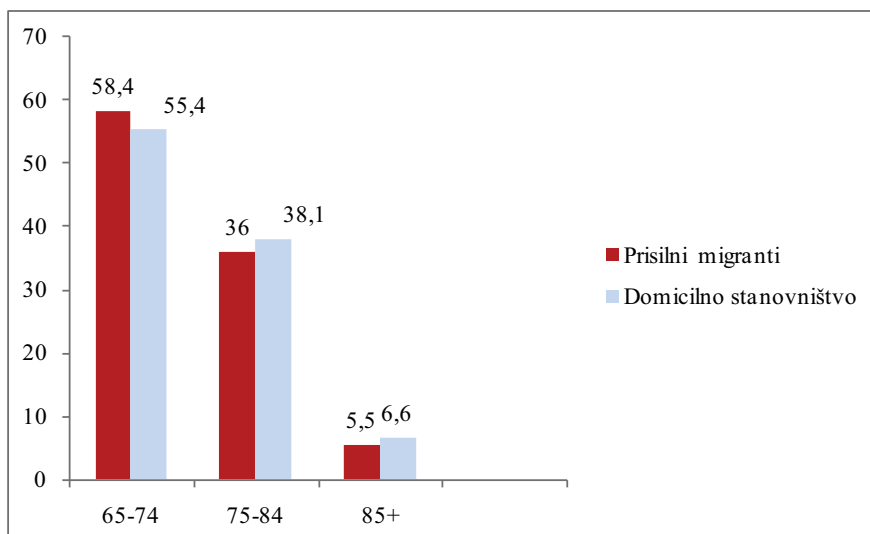
U periodu 2002-2011. i pored smanjenja broja prisilnih migranata starijih od 65 godina, njihov udeo u ukupnom broju prisilnih migranata se povećao. U vreme Popisa 2002, udeo starih lica kod prisilnih migranata iznosio je 12,7%, a kod domicilnog stanovništva 16,9% (Penev, 2006). Ovaj odnos je u vreme Popisa 2011. iznosio 13,4% prema 17,5%. Posmatrano po zemlji porekla, udeo starih 65 i više godina u populaciji prisilnih migranata bio je 2011. nešto veći u slučaju Hrvatske (15,2%) nego Bosne i Hercegovine (14,3%).

Starosno-polna struktura

Distribucija starijih prisilnih migranata prema starosnim grupama pokazuje da najveći udeo, kao i u slučaju domicilnog stanovništva, čine lica starosti 65-74 godina (grafikon 1). Međutim, dok stariji od 80 godina čine svega 2,4% prisilnih migranata, njihov udeo u populaciji Srbije bez

Grafikon 1.

Starosna struktura starih 65 i više godina – prisilni migranti i domicilno stanovništvo u Srbiji, Popis 2011 (%)

Izvor: Dodatna obrada rezultata Popisa 2011.

prisilnih migranata iznosi 3,7%. Posmatrano prema polu, više od polovine starijih prisilnih migranata u Srbiji čine žene (56,4%), što je približno udelu kod domicilnog starijeg stanovništva (57,9%). Kod obe populacije, rodne razlike postaju izraženije sa porastom starosti.

Bračni status

Kako kod populacije prisilnih migranata tako i kod domicilnog stanovništva Srbije, bračnu strukturu žena karakterišu viši udeli obudovelih i razvedenih i niži udeli udatih i lica koja nisu sklapala brak u odnosu na mušku populaciju. Razlike u bračnoj strukturi prema polu u Srbiji objašnjavaju se različitim starosnim modelima ulaska u prvi brak, različitim ponašanjem u pogledu ponovnog sklapanja braka i razlikama u nivou smrtnosti (Petrović, 2006). Bračna struktura prisilnih migranata starih 65 i više godina, kao i kod domicilnog starijeg stanovništva, odlikuje se najvećim udelom lica u braku, a najmanjim razvedenih i neoženjenih/neudatih (tabela 2). Nešto veći udeo lica u braku kod prisilnih migranata u odnosu na domicilno stanovništvo trebalo bi da ima pozitivne implikacije za kvalitet života ovih lica u starosti.

Tabela 2.

Bračna struktura starih 65 i više godina – prisilni migranti i domicilno stanovništvo u Srbiji, Popis 2011.

	Prisilni migranti		Domicilno stanovništvo	
	broj	%	broj	%
Neoženjeni/neudate	1216	3,3	34991	2,9
Oženjeni/udate	20163	54,2	622765	51,3
Razvedeni/razvedene	918	2,5	46470	3,8
Udovci/udovice	14876	40,0	506009	41,7
Nepoznato	26	0,0	2882	0,2
Ukupno	37199	100	1213117	100

Izvor: Dodatna obrada rezultata Popisa 2011.

Najizraženije rodne razlike zapažaju se u bračnoj kategoriji obudovelih lica starih 65 i više godina, gde udovice čine 80% kod prisilnih migranata odnosno 76,9% u domicilnoj populaciji. Kao posledica rata, udeo žena udovica viši je u slučaju prisilnih migranata u odnosu na domicilno stanovništvo i u starosnim grupama 30-39, 40-49 i 50-59 godina (Lukić, 2015).

Ekonomski aspekt

Niska ekonomska aktivnost starijih lica u Srbiji proizlazi iz zakonske starosne granice za odlazak u penziju. Veće razlike između prisilnih migranata i domicilnog stanovništva zapažaju se između kategorija ekonomski neaktivnog stanovništva. Ovo je naročito izraženo kada su u pitanju stariji prisilni migranti iz Hrvatske, na šta upućuje podatak o

različitim udelima penzionera u ukupnom broju starijih prisilnih migranata iz Bosne i Hercegovine (77,6%) i Hrvatske (72,7%).

Posmatrano prema polu, razlike u udelu penzionera i lica koja obavljaju samo kućne poslove u svom domaćinstvu, između starijeg domicilnog stanovništva i starijih prisilnih migranata, u najvećoj meri su rezultat razlika u udelu ženskog stanovništva. Primera radi, udeo penzionera u ukupnom broju starijih prisilnih migranata je 66,2% kod žena, odnosno 85,3% kod muškaraca. Ovaj odnos iznosi 79,1% prema 89,1% za domicilno stanovništvo. Kod starijih prisilnih migranata, žene čine većinu kako u kategoriji lica koja obavljaju samo kućne poslove u svom domaćinstvu tako i u kategoriji "ostalo". Ove rodne razlike mogu se tumačiti nižim nivoom zaposlenosti žena prisilnih migranata u zemljama porekla, ali i prelaskom dela žena u ekonomsku neaktivnost usled okolnosti prisilne migracije i promenjenih uslova života.

Tabela 3.

Struktura starih 65 i više godina prema ekonomskoj aktivnosti – prisilni migranti i domicilno stanovništvo u Srbiji, Popis 2011.

	Prisilni migranti		Domicilno stanovništvo	
	broj	%	broj	%
Aktivni koji obavljaju zanimanje	515	1,4	55040	4,5
Nezaposleni, nekad radili	77	0,2	469	0,0
Penzioneri	27729	74,5	1010773	83,3
Lica koja obavljaju samo kućne poslove u svom domaćinstvu	4960	13,3	90773	7,5
Ostalo	3941	10,6	56039	4,6
Nepoznato	26	0,1	–	–
Ukupno	37199	100	1213117	100

Izvor: Dodatna obrada rezultata Popisa 2011.

Prema rezultatima Popisa stanovništva 2011, udeo staračkih u ukupnom broju domaćinstava prisilnih migranata znatno je manji (9.846 ili 7,8%) u odnosu na udeo staračkih u ukupnom broju domicilnih domaćinstava (425.645 ili 17,9%). Domaćinstva sa jednim članom čine više od polovine staračkih domaćinstava prisilnih migranata u Srbiji (52,6%), što je ipak manje nego u slučaju domicilne populacije (64,3%). Ove razlike proizlaze iz razlika u starosnoj strukturi između prisilnih migranata i domicilnog stanovništva, ali i većeg udela domaćinstava sa više od četiri člana kod prisilnih migranata. Socijalna primanja izvori su prihoda za život za 3,2% samačkih staračkih domaćinstava prisilnih migranata, dok je bez prihoda njih 7,4%. Ove vrednosti dvostruko su veće u odnosu na odgovarajuće kod domicilne populacije (1,6% i 3,3%).

Kao i u slučaju domicilnog stanovništva, žene su brojnije u samačkim staračkim domaćinstvima prisilnih migranata. Rodne razlike su još izraženije ukoliko se posmatraju samačka staračka domaćinstva prisilnih migranata čiji su izvori prihoda socijalna primanja odnosno koja su bez prihoda, gde 68,9% odnosno 82,1% čine žene.

Stariji prisilni migranti sa invaliditetom

Starija lica sa invaliditetom suočavaju se sa posebnim izazovima i potrebama u odnosu na opštu populaciju starih (Zajić i dr., 2012). U strukturi prisilnih migranata sa invaliditetom, kao i kod domicilnog stanovništva, pretežno su zastupljene žene i lica starija od 65 godina. Od ukupnog broja prisilnih migranata sa invaliditetom u Srbiji, 10.100 ili 50,2% su osobe stare 65 i više godina. Manji udeo starijih kod prisilnih migranata sa invaliditetom u odnosu na domicilno stanovništvo (60,2%) rezultat je većeg udela starosnih grupa 30-49 i 50-64 godine, kao posledice rata. Stariji prisilni migranti sa invaliditetom najbrojniji su u Regionu Vojvodine, a najmanje ih ima u Regionu južne i istočne Srbije, u skladu sa razmeštajem ukupne populacije prisilnih migranata u Srbiji.

Diskusija

Smanjenje broja lica sa statusom izbeglice u Srbiji, a time i grupe starijih izbeglih lica, tokom vremena rezultat je, u najvećoj meri, naturalizacije, ali i povratka u zemlje porekla, preseljenja u treće zemlje i delovanja mortaliteta u izbegličkoj populaciji (Nikitović, Lukić, 2010). Nakon stvaranja zakonskih mogućnosti, veliki broj izbeglica je stekao državljanstvo i lična dokumenta Republike Srbije, što je dovelo do kontinuiranog smanjivanja broja lica u formalnom statusu izbeglice. Naime, od 617.728 izbeglica, registrovanih Popisom 1996. godine, "više od 200.000 lica steklo je državljanstvo Republike Srbije, što predstavlja najveći proces integracije u Evropi" (Vlada Republike Srbije, 2009: 26). Međutim, rezultati popisa stanovništva u Srbiji 2002. odnosno 2011. godine ukazuju na relativno mali udeo starih 65 i više godina u populaciji prisilnih migranata (47.826 ili 12,7%, odnosno 37.199 ili 13,4%) u odnosu na njihov udeo u populaciji lica sa formalnim statusom izbeglice, koji se vremenom značajnije povećavao. Naime, kako bi im bile otvorene različite mogućnosti, uključujući programe namenjene izbeglicama i nakon zakonske integracije, u mnogim domaćinstvima postojala je strategija po kojoj je samo jedan član zadržavao status izbeglog lica, dok su ostali članovi sticali državljanstvo i lična dokumenta Republike Srbije. U većini slučajeva, članovi domaćinstva koji su i dalje imali status izbeglice bili su stari 60 i više godina (UNHCR, 2007).

Relativno niži udeo starih 65 i više godina u populaciji prisilnih migranata, u odnosu na domicilno stanovništvo, može se objasniti pretpostavkom o većoj smrtnosti od uobičajene za lica iste starosti kod domicilnog stanovništva (Penev, 2006). Međutim, podaci vitalne statistike ne vode se odvojeno za izbeglice i bivše izbeglice, te se ova pretpostavka ne može potvrditi. Manji udeo starih kod prisilnih migranata delimično se može obrazložiti i činjenicom da su se za repatrijaciju pretežno odlučivala starija lica. Naime, dok se dužina boravka u izbeglištvu pokazala kao pozitivan faktor integracije u Srbiji (Lukić, 2005), starost izbeglica deluje kao otežavajući faktor. Otuda, iako se najveći broj izbeglica prema Popisu izbeglih lica 2001. izjasnio da želi da reši svoj status kroz integraciju, lica starija od 60 godina natprosečno su se izjasnila za opciju povratka u zemlju porekla (UNHCR, 2002). Ovi nalazi ukazuju na teže prilagođavanje starijih prisilnih migranata na novu sredinu, na veću vezanost za zemlju porekla, ali i na eventualnu strategiju porodice u vidu vraćanja nekih članova u zemlju porekla. Prema podacima o strukturi povratnika u Bosnu i Hercegovinu i Hrvatsku, deca sa roditeljima čine svega 15% povratničke populacije (KIRS, 2010). Većinu povratnika čine stariji ljudi u penziji, naročito kada je reč o Hrvatskoj (Mesić i Bagić, 2011). Stoga, povratak izbeglica iz Srbije u Hrvatsku pojedini autori nazivaju "povratkom penzionera" (Blitz, 2005). Otuda nešto veći udeo starijih u populaciji prisilnih migranata iz Hrvatske u odnosu na lica iz Bosne i Hercegovine.

Različita istraživanja ukazuju da bračni status u određenoj meri utiče na zdravstveno stanje, u zavisnosti od godina i pola pojedinca, te da postoji veza između starenja, zdravlja i bračnog statusa (Pandey, 2009). U životnim tranzicijama, porodična podrška utiče na smanjenje osećaja usamljenosti i gubitka identiteta imigranata i izbeglica (Simich et al., 2005). Stariji prisilni migranti u Srbiji u određenoj meri su vitalniji i sa većim udelom lica u braku u odnosu na starije domicilno stanovništvo. Ipak, gubitak životnog druga u starosti za njih je nemerljiv u odnosu na druge životne gubitke (Ljubičić, 2014).

Ekonomska participacija starijih prisilnih migranata i socijalne i psihološke posledice prelaska iz zaposlenosti u nezaposlenost, penziju ili niže plaćene poslove nisu dovoljno istražene (Connelly et al., 2006). Manji udeo ekonomski aktivnih kod starijih prisilnih migranata u odnosu na starije domicilno stanovništvo može se objasniti nedostatkom dokumenata potrebnih za učešće na tržištu rada, ali i različitim udelom poljoprivednog stanovništva između dve grupe (Lukić, 2015). Primetan je manji udeo penzionera i znatno veći udeo lica koja obavljaju samo kućne poslove u svom domaćinstvu kod starijih prisilnih migranata u odnosu na domicilno starije stanovništvo, najvećim delom zahvaljujući ženskoj

populaciji. To se može tumačiti postojanjem nižeg nivoa zaposlenosti žena prisilnih migranata u zemljama porekla, ali i okolnostima izbeglištva.

Manji udeo penzionera kod starijih prisilnih migranata delom je rezultat problema u oblasti konvalidacije radnog staža i sticanja prava iz penzijskog osiguranja u bivšim republikama SFRJ. Veliki broj prisilnih migranata iz Hrvatske ima problem dospelih, a neisplaćenih penzija, dok je postupak rešavanja zahteva za priznavanje prava na penziju u ovoj bivšoj republici SFRJ dugotrajan. Prepoznavanje problema u ovoj oblasti uslovalo je predlog mera za njihovo rešavanje, koje su obuhvatile jačanje diplomatskih aktivnosti i državne podrške ostvarivanju prava ovih lica u zemljama porekla (Vlada Republike Srbije, 2011).

Sa aspekta socijalne i zdravstvene zaštite, posebnu pažnju zavređuju staračka domaćinstva prisilnih migranata (čiji svi članovi imaju 65 ili više godina), a naročito samačka staračka domaćinstva jer su izrazito zavisna od finansijske pomoći (Dwyer, Papadimitriou, 2006). Udeo samačkih staračkih domaćinstava bez prihoda, odnosno sa prihodima od socijalnih primanja, dvostruko je veći kod prisilnih migranata nego kod domicilne populacije. Ta razlika odgovara razlici u udelu domaćinstava sa prihodima od penzije između ove dve subpopulacije, potvrđujući da je nedostatak prihoda starijih prisilnih migranata u Srbiji u vezi sa poteškoćama dokazivanja i konvalidacije radnog staža iz bivših republika SFRJ. Prema Popisima izbeglica 2001. i 2005. u Srbiji, većina socijalno ugroženih lica su bile starije osobe bez staranja, koje su, kao i zdravstveno ugroženi, najbrojnije bile u kolektivnim centrima, preovlađujuće poreklom iz Hrvatske (UNHCR, 2002; UNHCR, 2007). Istraživanje o siromašnim starijim ljudima u Srbiji, koje je delom obuhvatilo i starija izbegla i interno raseljena lica, ukazalo je da još uvek ima lica koja stanuju u kolektivnim izbegličkim centrima, iznajmljenim stanovima ili neuslovnim stambenim objektima, te da su njihovi stambeni uslovi znatno lošiji u odnosu na lica iste starosti iz domicilne populacije (Satarić i dr., 2009). Podaci koji pokazuju da populacija smeštena u kolektivnim centrima ima veći broj invalida i obolelih, te da je znatno starija od izbeglica smeštenih privatno (KIRS, 2008:14), potvrda su negativne socijalne selekcije.

Osim fizičkih zdravstvenih problema koji dolaze sa starošću, u slučaju prisilnih migranata, gubitak članova porodice ili prijatelja, razdvojenost i zavisnost od društva ili drugih članova porodice, adaptacija na novu sredinu, ali i traumatična iskustva izbeglištva, mogu uzrokovati osećaj izolacije, depresije, stresa i anksioznosti. Nalazi istraživanja starijih izbeglica iz Sirije u Libanu ukazuju da, i u slučajevima kada mnogi od njih aktivno učestvuju u domaćinstvu, ova lica često osećaju anksioznost, depresiju i usamljenost izazvanu, između ostalog, nezadovoljavajućim životnim uslovima (Strong et al., 2015). Posledice prisilne migracije po

mentalno zdravlje migranata dokazane su i u Srbiji. Društvena podrška porodice i prijatelja u uslovima starenja u zemlji izbeglištva veoma je značajna za kvalitet života starijih prisilnih migranata. Kada je reč o ovim licima, naglašen je osećaj zabrinutosti, odbačenosti, neprihvaćenosti i socijalne izolovanosti kako zbog ljudi tako i zbog neprilagođenosti novoj sredini (Ljubičić, 2014). Nalazi istraživanja sprovedenog u Beogradu, koje je uključilo i 109 ispitanika iz kolektivnog centra u Krnjači, ukazali su na statistički značajnu opterećenost izbeglica simptomima PSTP³ sa izraženim simptomima socijalne izolacije, u odnosu na druge ispitanike, mada veza sa starošću nije potvrđena (Opalić, 2003). Međutim, u nekim kolektivnim centrima, zabeleženo je da starija populacija pribegava redovnom korišćenju sedativa usled socijalne izolovanosti i depresije (Grupa 484, 2005). Nalazi istraživanja depresije u siromašnim gradskim delovima i palestinskom izbegličkom kampu u Libanu, na uzorku populacije starije od 60 godina, ukazali su da je depresija izražena kod 24% ispitanika, od čega najviše kod izbeglica (31%) (Chaaya et al., 2007).

Zbog svega navedenog, u fokusu različitih istraživanja su zdravstvene potrebe i preporuke u vezi sa prisilnim migrantima, uvažavajući specifičnost starijih lica. U potrazi za primerima dobre prakse, diskutuju se usaglašavanje mentalnog zdravlja izbeglica i potrebe za njihovom socijalnom zaštitom u Evropi, na primerima Velike Britanije, Holandije, Španije i Portugalije (Watters, Ingleby, 2004). U cilju unapređenja kvaliteta života starijih prisilnih migranata, vrše se ocene zdravstvenog stanja ove populacije, ali i štampaju vodiči za lakše prepoznavanje starijih lica sa izbegličkim iskustvom. Ovo sa namerom pažljivijeg postupanja od strane osoba koje se bave njihovom negom i zdravljem u lokalnoj zajednici i odgovarajućeg pristupa njihovim potrebama, kako bi se uočile moguće promene tokom starenja na koje je uticalo izbegličko iskustvo (Wall et al., 2011).

U skladu sa Zakonom o izbeglicama i Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o izbeglicama u Republici Srbiji, lica u formalnom statusu izbeglice imaju jednaka prava da koriste zdravstvenu i socijalnu zaštitu kao i domicilno stanovništvo. Stariji prisilni migranti prepoznati su kao posebno osetljiva grupa u mnogim strategijama Vlade Republike Srbije, gde su predviđene mere koje bi mogle pozitivno uticati na rešavanje pitanja od značaja za ovu populaciju. U *Strategiji za rešavanje pitanja izbeglica i interno raseljenih lica za period 2011-2014. godine* sugeriše se aktivnije uključivanje izbeglica, posebno njihovih najugroženijih kategorija (među kojima su i stara lica), u postojeće oblike socijalne zaštite, poboljšanjem informisanosti izbeglica o pravima i uslugama socijalne zaštite, kao i o uslovima i postupku za ostvarivanje prava i

³ Posttraumatski stresni poremećaj.

korišćenje usluga u lokalnoj zajednici (Vlada Republike Srbije, 2011). U okviru *Strategije o starenju*, posebno se ističe potreba za razvijanjem mera za pomoć starijim migrantima da održe svoju ekonomsku, socijalnu i zdravstvenu sigurnost (Vlada Republike Srbije, 2006). Prema *Strategiji za smanjenje siromaštva u Srbiji*, u grupi lica kod kojih se javlja najveći rizik od siromaštva naznačene su i izbeglice, te je kao pitanje od posebnog značaja navedeno smanjenje siromaštva među ovim licima. Strategija za smanjenje siromaštva predlaže smeštaj u socijalne ustanove namenjen izbeglicama starijim od 60 godina kojima ne treba tuđa nega i pomoć ako žive ispod granice siromaštva i stanuju u kolektivnim centrima ili kao podstanari (Vlada Republike Srbije, 2003). Starije izbeglice su korisnici socijalnog stanovanja u zaštićenim uslovima, koje je razvijeno u određenim opštinama u Srbiji od 2002. u skladu sa konceptom otvorenih oblika socijalne zaštite (Vlada Republike Srbije, 2005). Prethodno navedeno ukazuje da postoji zakonski i strateški okvir uključivanja starijih prisilnih migranata u sistem socijalne i zdravstvene zaštite, za koji verujemo da se uspešno primenjuje i u praksi, imajući u vidu visok stepen prava koja ova lica imaju i u statusu izbeglice, a naročito po dobijanju državljanstva Republike Srbije.

Zaključak

Starenje u zemlji imigracije ili preseljenje u starijem životnom dobu ima brojne posledice za pojedinca, ali i društvo. U kontekstu potreba i prava starijih migranata, naročito je važna migraciona istorija, te su stariji prisilni migranti dvostruko ugrožena kategorija stanovništva. Otuda, od 2000. godine, UNHCR naglašava potrebu za specifičnom politikom prema starijim izbeglicama, a ova populacija postaje sve više u fokusu istraživača i donosilaca odluka kako bi se spoznale njene potrebe, ali i potencijal. Imajući u vidu intenzivan proces starenja stanovništva Srbije, koji okupira pažnju naučne i stručne javnosti, i veliki broj izbeglica koji je doseljen iz bivših republika SFRJ tokom 1990-ih, analiza odabranih socio-demografskih struktura starijih prisilnih migranata u Srbiji doprinosi porastu saznanja o izazovima starenja ove subpopulacije, kao i razlikama u odnosu na domicilno starije stanovništvo. Ovo je naročito značajno s obzirom da u Srbiji nema statističkih izvora podataka o ovoj populaciji, koja nije dovoljno poznata niti prepoznata kao mogući predmet proučavanja.

Usled karakterističnog prostornog razmeštaja prisilnih migranata iz bivših republika SFRJ, najveći broj ovih lica starijih od 65 godina živi u Regionu Vojvodine i Beogradskom regionu. Većina njih je poreklom iz Hrvatske. Kao i kod domicilnog stanovništva, prisutna je tendencija povećanja udela starijih u populaciji prisilnih migranata u Srbiji, premda je njihov udeo u

ukupnoj populaciji konstantno niži u poređenju sa domicilnim stanovništvom. Ovo je, delom, posledica većeg interesa starijih lica za repatrijaciju.

Stariji prisilni migranti u Srbiji imaju odlike opšte populacije starijih lica. Njihove starosno-polne i bračne strukture su relativno slične. Većina starijih su žene udovice koje su nosioci domaćinstva, dok znatan broj čine i lica sa invaliditetom. Iako u nešto većoj meri imaju podršku porodice u odnosu na domicilno starije stanovništvo, pri čemu se misli na nešto veći udeo starijih lica u braku i domaćinstava sa većim brojem članova, retka istraživanja adaptacije u Srbiji ukazuju da stariji prisilni migranti imaju osećaj usamljenosti, neprilagođenosti i socijalne izolovanosti.

Na nedostatak prihoda kao glavni problem, uz usamljenost, sa kojim se suočavaju stariji prisilni migranti u Srbiji, ukazuju i podaci o njihovoj ekonomskoj aktivnosti. Analizom izvora prihoda samačkih staračkih domaćinstava prisilnih migranata potvrđena je visoka zavisnost ove grupe migranata od finansijske pomoći. Siromaštvo je naročito izraženo u kolektivnim centrima. Nedostatak prihoda za jedan deo starijih prisilnih migranata posledica je nerešenog pitanja isplate penzija iz Hrvatske, s obzirom da većinu starijih prisilnih migranata u Srbiji čine lica iz ove bivše republike SFRJ.

Okolnosti izbeglištva u Srbiji utiču da prisilni migranti iz bivših republika SFRJ, za razliku od starijih migranata u drugim zemljama, nemaju jezičku niti kulturnu barijeru koje bi im eventualno otežale integraciju u okviru društva, ali i opšteg sistema socijalne i zdravstvene zaštite. Ipak, neplanirana migracija i izbeglištvo imaju posledice po kvalitet života ovih ljudi u starosti, kako u ekonomskom tako i u društvenom pogledu. To upućuje na potrebu za uvažavanjem specifičnosti starijih prisilnih migranata, naročito u onim lokalnim zajednicama gde je ova populacija najbrojnija.

Ovaj članak je nastao kao rezultat rada na projektu *Istraživanje demografskih fenomena u funkciji javnih politika u Srbiji* – III 47006, Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Literatura

- ALLEN, R. & Li ROSI, A. (2010). Migration Studies. Should I stay or should I go? *A review of UNHCR's response to the protracted refugee situation in Serbia and Croatia*. Geneva: UNHCR, PDES.
- BLITZ, B. (2005). Refugee Returns, Civic Differentiation and Minority Rights in Croatia 1991–2004. *Journal of Refugee Studies* 18(3): 362–386.
- BOLLINI, P. & SIEM, H. (1995). No real progress towards equity: Health of migrants and ethnic minorities on the eve of the year 2000. *Social Science & Medicine* 41(6): 819–828.
- BOLZMAN, C., FIBBI, R. & VIAL, M. (2006). What to Do After Retirement? Elderly Migrants and the Question of Return. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 32(8): 1359–1375.
- BOLZMAN, C. (2014). Older refugees. In E. Fiddian-Qasmiyeh, G. Loescher, K. Long, N. Sigona (ed.), *The Oxford Handbook of Refugee and Forced Migration Studies* (pp. 409–420). Oxford: Oxford University Press.
- CHAAYA, M., SIBAI, A. M., FAYAD, R. & EL-ROUEIHEB, Z. (2007). Religiosity and depression in older people: Evidence from underprivileged refugee and non-refugee communities in Lebanon. *Ageing and Mental Health* 11(1): 37–44.
- COMLEY, M. (1998). Counseling and therapy with older refugees. *Journal of Social Work Practice* 12: 181–187.
- CONNELLY, N. L., FORSYTHE, A., NJIKE, G. & RUDIGER, A. (2006). Older Refugees in the UK: A literature review. A Refugee Council Working Paper for the Older Refugees Programme. London: Age Concern England, the Refugee Council, Age Concern London and the Association of Greater London Women (AGLOW).
http://www.refugeecouncil.org.uk/assets/0001/7053/Older_refugees_workingpaper.pdf
- DWYER, P. & PAPADIMITRIOU, D. (2006). The Social Security Rights of Older International Migrants in the European Union. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 32(8): 1301–1319.
- GOLD, S. J. (1989). Differential adjustment among new immigrant family members. *Journal of contemporary ethnography* 17(4): 408–434.
- GRUPA 484 (2005). *Ostanak izbeglica u Srbiji, Integracija i zagovaranje za korisnike koji napuštaju kolektivne centre: završni izveštaj sa preporukama*. Beograd: Grupa 484.
- HAI (2000). Older people in disasters and humanitarian crises: Guidelines for best practice. Research report. London: HelpAge International.
<http://www.refworld.org/docid/4124b9f44.html>

- HATZIDIMITRIADOU, E. (2010). Migration and ageing: Settlement experiences and emerging care need of older refugees in developed countries. *Hellenic Journal of Psychology* 7(1): 1–20.
- HUGMAN, R., BARTOLOMEI, L. & PITTAWAY, E. (2004). It's part of your life until you die: Older refugees in Australia. *Australasian Journal on Ageing* 23(3): 147–149.
- KESSELY, L. (2002). Focusing on older refugees. *Forced Migration Review* 14: 17–19.
- KIRS (2008). *Stanje i potrebe izbegličke populacije u Republici Srbiji*. Beograd: Komesarijat za izbeglice Republike Srbije.
- KIRS (2010). *Proces povratka izbeglica u Republiku Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu*. Beograd: Komesarijat za izbeglice Republike Srbije.
- KOTAL, J., MILOSAVLJEVIĆ, M. & TODOROVIĆ, L. (1998). *Grad otvorenog srca: Beograd i izbeglice 1991–1996*. Beograd: Crveni krst.
- LUKIĆ, V. (2005). *Izbegličke migracije iz Bosne i Hercegovine u Beograd*. Posebna izdanja Knj. 66. Beograd: Geografski institut “Jovan Cvijić” SANU.
- LUKIĆ, V. & NIKITOVIĆ, V. (2004). Refugees from Bosnia and Herzegovina in Serbia: A Study of Refugee Selectivity. *International Migration* 42 (4): 85–110.
- LUKIĆ, V. (2015). *Dve decenije izbeglištva u Srbiji*. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- LJUBIČIĆ, M. (2014). Stari i prinudna migracija: analiza lične priče o starenju i progonstvu. *Gerontologija* 1: 116–133.
- MESIĆ, M. & BAGIĆ, D. (2011). *Manjinski povratak u Hrvatsku – studija otvorenog procesa*. Zagreb: UNHCR.
- McDONALD, L. (2011). Theorising about ageing, family and immigration. *Ageing and Society* 31(7): 1180–1201.
- NIKITOVIĆ, V. & LUKIĆ, V. (2010). Could Refugees Have a Significant Impact on the Future Demographic Change of Serbia? *International Migration* 48(1): 106–128.
- NIKITOVIĆ, V., PREDOJEVIĆ-DESPIĆ, J. & MARINKOVIĆ, I. (2015). Migrantsko stanovništvo. U V. Nikitović (ur.), *Populacija Srbije početkom 21. veka* (str. 98–124). Beograd: Republički zavod za statistiku.
- OPALIĆ, P. (2003). Istraživanje psihopatoloških posledica izbeglištva. *Medicinski pregled* 56 (9–10): 465–475.
- PANDEY, M. K. (2009). Association between Marital Status and Health: Examining the Role of Age and Gender. Australia South Asia Research Centre (Working Paper 2009/10).
- PENEV, G. (2006). Vojvođanske migracije tokom 1990-ih godina – više doseljenih, manje odseljenih. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke* 121: 77–84.

- PETROVIĆ, M. (2006). Bračnost stanovništva. U G. Penev (ed.), *Stanovništvo i domaćinstva Srbije prema Popisu 2002. godine* (str. 139–153). Beograd: Društvo demografa Srbije, IDN–CDI, Republički zavod za statistiku.
- PREDOJEVIĆ-DESPIĆ, J. (2010). Međunarodne migracije starih – potreba za društvenom akcijom. U A. Milić, D. Milošević (ur.), *Zbornik stručnih saopštenja i postera sa osmog nacionalnog Gerontološkog kongresa "Za evropske standarde socijalne sigurnosti i kvaliteta života u starosti"* (str. 52–61). Beograd: Gerontološko društvo Srbije.
- PREDOJEVIĆ-DESPIĆ, J. & PENEV, G. (2012). Ko su i gde idu: karakteristike i razmeštaj građana Srbije u inostranstvu po zemljama prijema i značaj migrantskih mreža. *Nacionalni interes* 8(3): 355–388.
- RUSPINI, P. (2009). Elderly Migrants in Europe: An Overview of Trends, Policies and Practices. Preliminary report. European Committee of Migration of the Council of Europe.
http://cermes.info/upload/docs/Elderly_migrants_in_Europe_paolo_ruspini_14_07_10.pdf
- SATARIĆ, N., RAŠEVIĆ, M., MILORADOVIĆ, S. (2009). *Oni ne mogu da čekaju – Studija o siromašnim starijim licima u Srbiji*. Amity: Beograd.
- SIMICH, L., BEISER, M., STEWART, M. & MWAKARIMBA, E. (2005). Providing social support for immigrants and refugees in Canada: Challenges and directions. *Journal of Immigrant Health*. 7(4): 259–268.
- STRONG, J., VARADY, C., CHAHDA, N., DOOCY, S. & BURNHAM, G. (2015). Health status and health needs of older refugees from Syria in Lebanon. *Conflict and Health* 9: 1–10.
- TORRES, S. (2006). Elderly Immigrants in Sweden: 'Otherness' Under Construction. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 32(8): 1341–1358.
- UNHCR (2000). *UNHCR's Policy on Older Refugees*. EC/50/SC/CRP.13. Annex II. Geneva: UNHCR. <http://www.refworld.org/docid/47036b502.html>
- UNHCR (2001). *Women, children and older refugees. The sex and age distribution of refugee populations with a special emphasis on UNHCR policy priorities*. Population Data Unit. Population and Geographic Data Session. Geneva: UNHCR.
- UNHCR (2004). *2004 UNHCR Statistical Yearbook*. Geneva: UNHCR.
- UNHCR (2008). Protracted Refugee Situations: Revisiting the Problem, Standing Committee 42nd meeting. EC/59/SC/CRP.13. Geneva: UNHCR.
<http://www.refworld.org/docid/486903142.html>
- UNHCR (2010). 2009 Global Trends: Refugees, Asylum seekers, Returnees, Internally Displaced and Stateless Persons.
<http://www.unhcr.org/4c11f0be9.html>
- UNHCR (2013). *2013 UNHCR Statistical Yearbook*. Geneva: UNHCR.
- UNHCR (1997). *Popis izbeglica i drugih ratom ugroženih lica u Saveznoj Republici Jugoslaviji*. Beograd: Komesarijat za izbeglice Republike Srbije i Komesarijat za raseljena lica Republike Crne Gore.

- UNHCR (2002). *Registracija izbeglica u Srbiji mart–april 2001*. Beograd: Komesarijat za izbeglice Republike Srbije i Biro za humanitarnu pomoć Evropske unije.
- UNHCR (2007). *Izveštaj sa registracije izbeglica u Republici Srbiji 2005. godine*. Beograd: UNHCR, KIRS.
- VLADA REPUBLIKE SRBIJE (2003). *Strategija za smanjenje siromaštva u Srbiji*. http://www.kirs.gov.rs/docs/SSS_u_Srbiji_Rezime_i_matrice.pdf
- VLADA REPUBLIKE SRBIJE (2005). *Strategija razvoja socijalne zaštite*. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 108/2005.
- VLADA REPUBLIKE SRBIJE (2006). *Nacionalna strategija o starenju*. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 55/05 i 71/05-ispravka.
- VLADA REPUBLIKE SRBIJE (2009). *Strategija za upravljanje migracijama*. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 59/09.
- VLADA REPUBLIKE SRBIJE (2011). *Nacionalna strategija za rešavanje pitanja izbeglica i interno raseljenih lica za period od 2011. do 2014. godine*. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 17/11.
- VLADA REPUBLIKE SRBIJE. (2012). *Migracioni profil Republike Srbije za 2011.godinu*. http://www.kirs.gov.rs/docs/migracije/Migracioni_profil_Republike_Srbije_za_2012.pdf
- WALL, S., SANTALUCIA, Y., SALEM, M., GIACOMIN, D., McDONALD, R. & BOSNJAK, F. (2011). *Enhancing the lives of older refugees: A Self Improvement Resource for Community Service Providers*. Sydney: Older Refugee Working Committee.
- WARNES, A. M., FRIEDRICH, K., KELLAHER, L. & TORRES, S. (2004). The Diversity and Welfare of Older Migrants in Europe. *Ageing and Society* 24(3): 307–326.
- WARNES, A. M., WILLIAMS, A. (2006). Older Migrants in Europe: A New Focus for Migration Studies. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 32(8): 1257–1281.
- WATTERS, C. & INGLEBY, D. (2004). Locations of care: Meeting the mental health and social care needs of refugees in Europe. *International Journal of Law and Psychiatry* 27: 549–570.
- WHITE, P. (2006). Migrant Populations Approaching Old Age: Prospects in Europe. *Journal of Ethnic and Migration Studies* 32(8): 1283–1300.
- ZAJIĆ, G., NEMANJIĆ, M., JANKOVIĆ, B., STIKIĆ, D. & FIRĆANSKI, P. (2012). Potrebe starijih osoba sa invaliditetom. *Gerontologija* 2: 15–38.

Vesna Lukić

Sociodemographic characteristics of the elderly forced migrants in Serbia

S u m m a r y

In the context of the needs and rights of older migrants, migration history is particularly important where the elderly forced migrants are twice as vulnerable. Bearing in mind the intense process of population aging in Serbia which holds the attention of scientists and experts, and the large number of refugees who immigrated in the 90-ies from the former Yugoslav republics, selected sociodemographic structures of the elderly forced migrants in Serbia were analyzed as well as the relevant legal and strategic framework. The aim was to contribute to increasing knowledge of the demographic challenges of this subpopulation of forced migrants, as well as the differences relative to the domicile aging population.

The data used in this study included a contingent of forced migrants aged 65 and over, on the basis of additionally processed Census data from 2011, based on questions about the place of birth of the person, year of arrival, the country in which the person lived and the reasons for migration. Hence, the category which is the subject of research, is not defined on the basis of formal refugee status. A comparison of selected sociodemographic characteristics was made in relation to the domicile population, which in the paper means the population of Serbia without forced migrants.

The research results indicate that older forced migrants in Serbia have characteristics of the general population of older people in Serbia. Their age-gender and marital structures are relatively similar. Most older women are widows who are heads of households, while a significant number are persons with disabilities as well. However, the process of aging of the elderly, present within the local population has not affected forced migrants yet, so this population is to some extent more vital.

Data on the economic activity of the elderly forced migrants in Serbia point out to the lack of income as the main problem they are faced with. Older forced migrants are economically active to a lesser extent compared to the domicile elderly population, while the major differences between the two subgroups of the population are observed among the economically inactive persons. There is a noticeable smaller share of pensioners and a significantly higher share of persons who perform only housework in their households of elderly forced migrants than for the domicile aging population, largely owing to the female population. This can be explained by the lower level of female employment of forced migrants in countries of origin but could also result from the circumstances of exile. Single-person elderly households of forced migrants are twice as vulnerable in economic terms than the domicile one, which confirms the high dependence of these groups of older migrants on financial aid. The lack of income of one part of the elderly forced migrants is a consequence of the unresolved issue of pension payments from Croatia, as most of the older forced migrants in Serbia are people from that former republic of Yugoslavia.

The older forced migrants in Serbia from the former Yugoslav republics are relatively few in number, but a sensitive population that has legally integrated into the community since 2001 and is facing the same challenges as the local elderly population. Due to the circumstances of refugeeism in Serbia, these persons, as opposed to older migrants in other countries, have no linguistic or cultural barriers that could potentially hinder their integration within society but also within the social welfare and health care. However, although they have all legal rights as the local population, refugeeism gives a specific earmark to the social aspects of aging of these persons, and hinders their integration into economic and social life.

Keywords: *refugees, forced migration, old population, census, Serbia*